

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-94.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.5.2/07>

Вірченко Т. І.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Козлов Р. А.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ БІОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Стаття присвячена осмисленню теоретичної моделі біографічного нарису, реалізованої Борисом Грінченком у низці студій, шляхом аналізу логіки структурування, змістового контенту, зауважень рецензентів. У статті проаналізовано науково-популярні видання для малоосвічених, наукові розвідки, ювілейні видання, видання для вшанування пам'яті з погляду змісту, структури, функціональної ролі; встановлено трансформації обраної теоретичної моделі; розкрито реакцію тогочасної критики на появу біографічних нарисів Б. Грінченка. Для досягнення мети використано жанровий, сюжетний, наратологічний аналізи та метод рецептивної естетики.

З'ясовано, що попри орієнтацію на різного реципієнта всі тексти, включені до об'єкту дослідження, мають ознаки науково-популярного біографічного жанру другої половини XIX століття. Представленість митця в літературному процесі доби є підставою для написання його біографії. Від упізнаності автора залежить досягнення очікуваних результатів: увиразнення значення його творів для народу або розкриття аспектів його таланту. Б. Грінченко дотримувався часової дистанції з об'єктом наукової уваги задля об'єктивності й неупередженості. Як дослідник він проводив методологічно грамотну підготовчу роботу: опрацьовував першодруки, рукописи, епістолярій, спогади сучасників тощо. Більшість біографічних текстів структуровані: спостерігається поділ на розділи за хронологічним принципом. За наявності матеріалу спостерігається реконструкція робочого дня письменника, опис стосунків із рідними, окреслення умов формування характеру тощо. Останній розділ, на думку Б. Грінченка, має увиразнювати внесок письменника в мистецтво і значення його спадщини для народу. Не обходилося і без інкрустації доступних для читача дефініцій базових наукових понять у контексті творчості письменника, як-от «театр», «актор», «жарт», «драма», «трагедія», «опера» (у праці «Іван Котляревський»).

Ключові слова: Борис Грінченко, біографіка, українське письменство, нарис.

Постановка проблеми. Історичні події, які переживає Україна останні десять років, позначились не лише на економічній і політичній сферах, а й на соціально-культурній комунікації, дослідницьких пріоритетах у гуманітаристиці, і тому, за словами В. Попика, біографіка «посідає чільне місце у свідомості доволі широкого людського загалу, особливо його активних читачів» [18, с. 20]. Реципієнти чекають на твори, у яких буде осмислений досвід попередніх поколінь, «що за свою сутністю не відходить у минуле, а навпаки, у найважливіших своїх смислах акту-

лізується в умовах сьогодення, стає досвідом, активно звернутим обличчям до майбутнього» [18, с. 28]; постаті, чия діяльність буде підпадати під наукове осмислення, мають поставати без ««забронзовілої» статичності та ідеалізації, навпаки – у безперервному русі, драматизмі життєвих колізій, у неминучих помилках і складних суперечностях внутрішнього розвитку особистості, у невдоволенні собою, сумнівах і безкінечних пошуках» [18, с. 29]. Додаткові обов'язки покладаються й на тих дослідників, хто працює на ниві біографістики, адже потрібно виробити тео-

ретично і методологічно оптимальні алгоритми дослідження, реконструювати моделі комунікації авторів із читачами, увиразнити аспекти й етапи історичних здобутків біографіки.

У цьому контексті життєписи українських письменників, складені Борисом Грінченком, важливі для вивчення, оскільки є свідченням покоління невої пам'яті; репрезентують адаптацію наративних структур, зважаючи на потреби реципієнта. Окрім того, окреслення методології біографічного оповідання є перспективним матеріалом для увиразнення історії становлення жанрів біографіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавча діяльність Б. Грінченка була й лишається не в пріоритеті дослідників. Серед причин цього явища – виразне зміщення пріоритетів, зокрема помітною є посилена увага вчених до педагогічної діяльності письменника та його внеску в словникову справу. Окрім того, Грінченко-критик інколи надміру зосереджувався на тих, кого варто означити як «другорядних письменників»: «Наполегливо й послідовно Б. Грінченко виступав проти недолугих авторів-графоманів, які своїми писаннями тільки принижували рідну літературу» [1, с. 78]. Разом із тим часова дистанція дає літературознавиці можливість висновувати: «Нині не все у прискіпливих роздумах Б. Грінченка видається справедливим і правильним. Тому його оцінки творів друго- і третьорядних письменників важливі насамперед як реакції сучасника на літературний процес, що, як відомо, містить у собі все написане й опубліковане в певний період – від творів першого ряду до книжок масової літератури у сприйнятті їх читачем і критикою» [1, с. 80]. В. Яременко вважає, що літературознавча спадщина Бориса Грінченка вимагає введення до наукового обігу жанру літературознавчої панорами, зміст якої дослідник окреслює так: «Загальний огляд літературознавчого ландшафту – картин, художніх творів, наукових праць, історичних подій і боротьби за ідеал, у прикладанні до спадщини Б. Грінченка» [23, с. 110]. Окреслює грінченкознавець і завдання наступним поколінням дослідників – «реставрувати літературний процес, яким він був насправді і яким бачив його Б. Грінченко як історик літератури» [23, с. 122].

Цінними в контексті розвитку теорії літератури є праці дослідників, метою яких є осмислення літературознавчої термінології в наукових і публіцистичних текстах Б. Грінченка (Кравченко, 2003) та введення в науковий обіг раніше не опублікованих праць. Так, аналізуючи статтю Б. Грінченка

«Регулювання натхнення» (1893), І. Руснак віднашла раціональне пояснення ефективності багатогранної діяльності митця: «Виразно сформульовано висновок: деструктивно організована робота над художнім твором неодмінно породжуватиме напруження духовних колізій, що вкрай виснажуватиме митця психічно і фізично. Відтак кожен художник слова відповідальний за вибір методів роботи, як і за власний талант загалом. Енергія натхнення не містить чогось ірраціонального чи містичного, а народжується шляхом мобілізації всіх духовних і фізичних спроможностей, тобто наполегливою працею. Б. Грінченко безапеляційно наполягав, що його метода творчої праці сприяє довголіттю художньо обдарованої особистості» [19, с. 242].

Огляд наукових праць, присвячених літературознавчій діяльності Б. Грінченка, дає підстави твердити, що на сьогодні біографічні праці письменника і його внесок у розвиток біографіки не лежать у фокусі дослідницької уваги, натомість загалом згадуються в окремих статтях просвітницького характеру. Як-от Н. Богданець-Білокаленко, яка характеризує таку літературу: «У біографічних нарисах Грінченка у доступній формі описував маловідомі факти з життя письменників. Він їх називав оповіданнями, адже адресатом його розповіді був народний читач» [2, с. 40]. Зважаючи на це, постає необхідність і осмислення жанрових меж біографічних праць Б. Грінченка.

Постановка завдання. Отже, мета дослідження – осмислити теоретичну модель біографічного нарису, яку Б. Грінченко реалізував у низці творів, шляхом аналізу логіки структурування, змістового контенту, зауважень рецензентів.

Матеріалом дослідження стали праці, які доцільно групувати за призначенням: *науково-популярні видання для малоосвічених* («Оповідання про Євгена Гребінку», 1892; «Іван Котляревський, український письменник», 1891; «Григорій Квітка, український письменник», 1892; «П. О. Куліш. Біографічний нарис», 1897; «Оповідання про Івана Котляревського», 1902); *наукові розвідки* («Степан Руданський», 1889; «Маркіян Шашкевич», 1893; «Леонід Іванович Глібов (1827–1893). Біографічний нарис», 1900; «А. Ю. Кримський, як український письменник», 1903; «Петро Кузьменко», 1907; «Олександр Тищинський», 1896); *ювілейні видання* («Г. М. Куліш. Ганна Барвінок. З нагоди сорокаріччя її літературної діяльності», 1901); *видання для вшанування пам'яті* («Писання Трохима Зіньківського», 1893). Оскільки для виконання завдань

цієї статті стилістичні та орфографічні нюанси авторського мовлення не є критичними, усі цитати і назви творів наводяться в перекладі або адаптації сучасною українською мовою.

Для досягнення мети використано жанровий, сюжетний, наратологічний аналізи і метод рецептивної естетики. Комплексне використання цих методів на основі принципів доцільності, уможливило простеження змістової структури біографічних праць Б. Грінченка, окреслення їхнього функціонального навантаження, урахування рецепції видань тогочасною критикою.

Виклад основного матеріалу. *Теоретичний засновок. Жанрові очікування.* В. Чишко стверджує, що в Україні зародження і становлення біографіки припадає на XIX століття, коли автори зосереджували свою увагу на видатних поста- тях минулого, обираючи для зображення їх жанр історичного нарису. Ці студії з біографічними елементами та матеріали до біографії переважно виконували просвітницьку функцію, «дозволяли ввести нові дані про історичну постать, але не претендували на повне дослідження» [22, с. 112]. У підрозділі монографії «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України», присвяченому становленню біографічного жанру в українських землях від найдавніших часів до XIX ст., дослідник не згадує біографічних опові- дань Бориса Грінченка, що посилює актуальність уваги до обраного нами в цій розвідці наукового матеріалу.

Жанрові визначення, обрані Борисом Грін- ченком, дають підстави твердити, що його тек- сти переважно репрезентують *історико-літера- турний життєпис*, у межах якого в XIX столітті зароджувався «майбутній розподіл на художньо-біографічний напрям, що формує в новий час біо- графічну художню літературу, і науково-популяр- ний біографічний жанр» [22, с. 163]. Становлення цього жанру – як закономірний розвиток культури й освіти людства – передбачає, що оповідь буду- ється шляхом опису задля «образного пізнання дійсності через пізнання людини, її внутріш- нього світу. В центрі уваги життєпису – людина як об'єкт, особистість, лідер, герой або антигерой, його мета – пізнавально-дидактичний вплив на суспільство із переважанням дидактичного, мора- лізаторського змісту» [22, с. 163].

Т. Воропаєва виокремила низку критеріїв, за якими може оцінюватися історична особистість, достатньо впливова для змін у державі, житті нації тощо. І хоча деякі критерії видаються сино- німічними або уточнювальними, загалом це дієва

пропозиція, застосування якої ілюструє й актуалі- зує той факт, що постать Бориса Грінченка сама заслуговує на біографічну реконструкцію, і пояс- нує його вибір персоналій для життєписів. До таких критеріїв належать: «1) особистий вибір у <...> суспільно значущій ситуації; 2) ідеальна представленість (“інобуття”) особистості в інших людях; 3) творчість; інноваційна, наднормативна, надситуативна, неадаптивна активність; 4) осо- бисті вчинки та діяння <...> як прояв патріотизму, громадянськості тощо; 5) трансляції ключових для розвитку суспільства ідей, <...> цінностей; 6) подвижництво і героїзм; 7) особиста самопо- жертва, зумовлена вищими суспільними та духо- вними цінностями» [4, с. 63–64].

Структура життєписних оповідань, нарисів. Борис Грінченко створює низку праць у жанро- вому діапазоні від історико-літературного нарису до літературного портрету. Окремі студії автор починає із міркувань, які дають можливість рекон- струювати розуміння ним умов для створення біографічних розвідок, їхнього функціонального навантаження і головні застереження. Безумовна включеність митця в історико-літературний про- цес – підстава для написання його біографії: «Руданського не можна оминати в історії україн- ської літератури, і тому дуже бажаними були б як видання його творів, так і написання його біогра- фії» [13, с. 211]. Також своєю місією Б. Грінченко вважає висвітлити життя тих, хто «малопомітний, малознаний, але дуже корисний й дорогий робіт- ник»: «Часом це люде з талантом, та не мають вони тієї вдачі, що запомагає талантові виявитися в повній повні і заставити людей говорити про себе, або не дадуть їм сього зробити якісь надзви- чайні нещасливі пригоди; здебільшого ж се люде не блискучі, але щирі робітники: їм дороге й любе те діло, на чолі якого їх талановитіші й щасливіші товариші зазнають голосної слави» [14, с. 310].

Перша теза біографічного начерку «П. А. Кулиш» викристалізує засадничий теоретичний підхід Бориса Грінченка до біо- графіки: науковцю потрібна дистанція в часі від об'єкта свого дослідження задля досягнення об'єктивності, вичерпності, точності: «Ми не збираємося писати біографії Кулиша. Його життя надто близьке ще до нас, результати його діяль- ності далеко ще не визначилися, щоб можна було це зробити з достатньою повнотою і певністю» [5, с. 3]. Функціональне призначення біографій актуальне й нині: розуміння особистості, спосіб нагадування основних віх її життя, а значить – збереження в пам'яті для наступних поколінь.

Розкриваючи становлення белетризованої біографії «Писання Трохима Зіньківського», Сидір Кіраль доводить, що вона писалася майже рік: розпочата не раніше середини січня 1892 року і завершена на початку року наступного [16]. Ідея створення життєпису, безперечно, була на часі, але першим сформулював її, певно, київський диякон, а згодом священник на Бердянщині Лука Скочковський. Підготовчі етапи передбачали збір рукописів, листів, спогадів і свідчень різних людей. Перелік документальних і недокументальних джерел біограф навів у передмові до тому, розмістивши там і подяки 14 особам, які «або присилали згадки про його та його рукописи, або взагалі клопоталися про видання та кошти на його. Дуже жалкуємо, що не могли здобути права надрукувати всі ті імена повно» [21, с. VII], тож усі вони були подані криптонімами, нині вже розшифровані науковцями.

Але наукова удача не завжди на боці дослідника, і в разі браку таких матеріалів автор широко зізнається: «Утім, на жаль, ми поки що не маємо достатньої кількості матеріалів для написання цієї біографії» [13, с. 211].

Усі біографічні праці Бориса Грінченка структуровані, окрім нарисів, присвячених Пантелеймонові Кулішу, Степанові Руданському, Агатангелові Кримському. Кожна праця містить від трьох до шести розділів з назвами і без. Автор послідовно дотримується логіки структурування, де перший розділ («Дитячі літа» / «Вдома» / «Дитинство») завжди присвячений вписуваності постаті в покоління роду, зокрема й зауваженням щодо соціального статусу, умов формування характеру, стосунків з рідними, читацьких інтересів та інших визначальних світоглядних чинників. Виняток становить праця «Маркиан Шашкевич», де перший розділ присвячено розлогу викладу суспільно-політичних, історичних умов відходу Галичини до Австрії. Фінальним акордом цієї частини стало окреслення ролі М. Шашкевича, «який був для русинської Галичини не тільки першим письменником, який писав нар[одною] мовою, але й першим демократом» [12, с. 233].

Характеристика причетності до роду тісно перемежується із констатацією стосунків у родині. У нарисі «Ганна Барвинокъ. По поводу сорокалѣтїя ея литературной дѣятельности» це реалізовано так: «Наша письменниця в дитинстві була улюбленицею всієї сім'ї – як батьків, так і братів і сестер.

Батько пані Куліш хоч і вчився в Київській духовній академії, але був великим прихильни-

ком Вольтера. Загалом за розумом і освітою він був значно вище малоосвіченого борзенського панства того часу. Він служив повітовим комісаром і маршалком. Мати письменниці, з роду Риб і Селевичів, донька козацького сотника, відома була як знаменита господиня, наділена значним природним розумом і поетичним м'яким характером. Улюбленою її лектурою були переклади романів Вальтера Скотта. Цікавилася вона також ледве започаткованою тоді новою малоруською літературою» [6, с. 1–2].

Увираження стосунків з рідними відбувалось, здебільшого через лаконічну констатацію, як, наприклад, у «життєписному оповіданні» «Григорій Квѣтка, українській письменникъ»: «Не дуже весело було на світі. Батько в Грицька був ласкавий, любить дітей. – але ж у батька свого клопоту багато і зрідка він з дітьми буває. Мати в нього була розумна, освічена пані, але ж гордовита та сувора. Не дуже ласкава була вона до дітей та й до Грицька» [20, с. 5].

Дружні стосунки з Трохимом Зіньківським і опрацювання значної кількості матеріалів сприяли реконструкції дня часів дитинства Трохима: «Встав уранці, з'їв чого та гайда з дому; до обід пробігав, виголодавсь, прибіг, пообідав та й знову на вулицю (хіба мати коли спинить, звелівши що зробити) <...> На вулиці всякі іграшки: паці, м'яч, свинка, коні, довга лоза, шкопирта, а врешті й кулачки <...> Трохим був завзятий перебієць, – завсігди починав перший і виходив з бою останній» [21, с. X].

За наявності фактів щодо знакової книжки, яка мала вплив на формування особистості, ці факти наводились: «Потрапила Євгеніві до рук “Енеїда”, що написав Іван Котляревський. Енеїда так зацікавила його, що він довго не покидав її, кілька разів перечитав і все говорив про неї» [8, с. 6].

До важливих факторів, що впливають на світогляд і творчість, Б. Грінченко зараховує особисте життя, а в праці «Степан Руданский» підкреслює неможливість визначити їхній вплив: «Ми не знаємо, чи в селі чи в місті він народився; не знаємо також і того, як жилося йому в дитинстві» [13, с. 211]. Проте за можливості майже відразу веде оповідь про «першу сумну невдачу поета»: «Це було, звичайно, кохання, перше кохання; але не пахуче й радісне, освітлене променями тріумфальної юності, а сумне, важке» [13, с. 212].

Прикметно, що для Бориса Грінченка було важливо надавати елементи опису зовнішності персони і називати риси характеру. Так, наприклад, Євген Гребінка постає в тринадцятилітньому віці:

«Гарний, чепурний хлопчик, з веселими ласкавими очима, з кучерявим волоссям» [7, с. 7]. Зовнішність Маркіяна Шашкевича подано в динаміці, коли митець говорив про рідну мову: «Його бліде худорляве обличчя, схоже на обличчя молодої дівчини, з тонким маленьким носом, з відкинутим назад світло-русявим волоссям над високим лобом пожвавлувалося, його зазвичай сумні блакитні очі горять тоді вогнем наснаги, між бровами з'явилися дві глибокі складки, що надавали цьому обличчю вигляду якоїсь грізної відваги» [12, с. 242].

Основні розділи праць присвячені вписуванню постаті митця в контексти. Так, спостерігаємо послідовний виклад фактів з опертям або на місця перебування персони, або на провідних рід діяльності. Наприклад, у «житєписному оповіданні» «Іван Котляревській» наявні такі частини: «Семінарія», «Без притулку», «Полтавське життя».

Увага до еволюції світогляду письменника найвиразніше й найпослідовніше представлена в нарисі «П. А. Кулишъ»: «Досі ми розглядали зміни тільки в історичних поглядах Куліша. Ці зміни викликали найбільшу до себе увагу і найбільш жорстку полеміку, хоча і не так різко змінилися, як видавалося на перший погляд. Значно більш різкий поворот відбувся в поглядах Куліша на народну масу і на роль інтелігенції в культурному розвитку цієї маси» [11, с. 31].

Останній розділ праць зазвичай присвячений міркуванням щодо внеску спадщини письменника в літературу, її унікальності та значення для народу. У «житєписному оповіданні» «Іван Котляревській» він називається «За що ми повинні поважати Котляревського». Серед основних заслуг автор називає те, що Котляревський навчив людей писати українські книжки. Заслугу творчості Г. Квітки-Основ'яненка біограф також мислить у контексті популяризації рідної мови: «Квітка написав свою Марусю та інші повісті й показав, що українською мовою можна писати і про поважне, і про жалобне. Та ще краще можна написати, ніж якою іншою мовою. З того часу почали українську мову поважати більше. Багато людей почало нею писати. Ті книжки простий народ розумів, бо писано їх рідною йому простою українською мовою. І ті книжки освічували і освічують темний народ, роблять його розумнішим. І тому, що так сталося, Квітка поміг своїми писаннями, і за се ми повинні поважати його й пам'ятати так саме, як і Івана Котляревського» [20, с. 39]. Прагнучи чіткості викладу, Б. Грінченко послідовно нумерує заслуги В. Шашкевича, зараховуючи до них «писання чистою народною мовою

книг, які мають посунути вперед освіту, – складає «Читанку» для навчання в школах, перекладає на мужицьку мову Євангеліє, говорить по-народному проповіді», 2) «внесення духу народництва в малоросійську писемність та суспільство в Галичині»; 3) «відношення галицької писемності до загальноукраїнської та пропагування своїх ідей про це» [12, с. 264–265].

Унікальний змістовий контент окремих видань. Дискусійні виступи рецензентів. Надісланий наприкінці 1889 року до «Київської Старовини» огляд творчості Степана Руданського донедавна лишався в рукописі й побачив світ лише в новітньому «Зібранні творів» [13]. В огляді творчості поета дослідник демонструє добру обізнаність з відомими і темними ділянками життєпису автора, аналізує його місце в літературному розвитку, виокремлює домінуючі аспекти стилю і світоглядних переконань, які відображають його самобутність – особисту і національну.

Подібний підхід, але без біографічних заглиблень автор застосовує і в нарисі «Гребінчині байки» [3, с. 44–60]. Завдяки уважному спостереженню за художньою деталлю і мотивацією поведінки персонажів увага науковця також фокусується на відображенні національних рис у творчості байкаря. Повніша оглядова історико-літературна стаття «Євген Гребінка, український письменник» згодом вийшла в літературному додатку до календаря товариства «Просвіта» на 1894 рік, поширюваному також окремо як збірка «Рідна стріха».

Окремими недорогими брошурами заходом товариства «Просвіта» у Львові вийшли белетризовані життєписи «Іван Котляревський, український письменник» (1891) і «Григорій Квітка, український письменник» (1892). Народнопросвітні за суттю і викладом, ці видання містять, окрім художньо переказаних біографічних відомостей про письменників, інформацію про важливі компоненти національної культури: книгодрукування, письменництво, театр, а також роз'яснення базових літературознавчих термінів: поезія, проза, роман, повість, оповідання, рима. У прикінцевих розділах обох видань автор підсумовує роль кожного з письменників у становленні української літератури і нації, доводить необхідність такого становлення на ґрунті освіти й писемності.

За два десятиліття таким же підходом скористається молодий дослідник Микола Плевако – автор першої біографії «Життя та праця Бориса Грінченка», яка структурно і стилістично подібна

до згаданих щойно популярних життєписів українських письменників, має такі ж поверховість і схильність до творення міфів, хоч і не викликала свого часу дискусій.

Гостро і швидко на життєпис Григорія Квітки-Основ'яненка відреагував Михайло Драгоманов розлогою рецензією з промовистим заголовком «Неправда – не просвіта» [15, с. 393–400]. Його закиди стосувалися передусім Грінченкової інтерпретації світоглядних засад творчості письменника, представлення його як україноцентриста. У якості аргументів рецензент наводив різноманітні джерела і свідчення, використання яких у такому виданні, безперечно, нашкодило б його доступності для непідготовленого читача. Водночас рецензент розпочинає і наукову дискусію про сутність художньої літератури: «Д[обродій] Чайченко каже, що такі писателі, як Квітка, “пишуть не про те, що справді є, а про те, що м о ж е б у т и”, – і в тім вартість їх писань. Це сказано незручно. Всякий може відповісти, що те, що може бути, може й не бути і що значить такі писателі видумують речі пусті. Д[обродій] Чайченко мусив сказати, що такі писателі, як Квітка, розказують про те, що с п р а в д і б у в а, х о ч н е п р е м і н н о з о д н о ю п е в н о ю л ю д и н о ю» [15, с. 399]. Як бачиться, Михайло Драгоманов протиставляє рецепцію реалістичного й нереалістичного письма, тоді як наведене Борисом Грінченком визначення стосувалося протиставлення художньої й наукової літератури.

Але цей дискусійний виступ рецензента варто розглядати тільки в контексті більшої культурно-політичної дискусії, що саме розпалювалася на сторінках галицьких часописів у 1892 році.

Особливе місце в науково-біографічних студіях Бориса Грінченка цього часу посідає постать Трохима Зіньківського. Рання смерть талановитого письменника й товариша наклала на Бориса обов'язок зберігати і популяризувати його скромну спадщину. Водночас підготовка біографії та її оприлюднена редакція в першій книзі «Писань Трохима Зіньківського» (Львів, 1893, друга книга – 1896) указують на сумлінність і вправність дослідника.

Відповідно до виробленого вже власного підходу, Борис Грінченко обов'язково представляв світоглядні переконання особи, чий життєпис складав. Із шести розділів, що охопили головні етапи становлення Трохима Зіньківського, він постає як «прихильник до волі цілковитий; він любив її фанатично і фанатично-ж ненавидів усякий примус». Водночас «він шукав с п р а в ж н ь о ї в о л і

людської і вмів показувати на примусові принципи там, де інші, приваблені позверховною формою, хотіли бачити здійснення визвольних принципів» [21, с. LI]. Серед таких принципів дослідник називає народолюбство, національне самовизначення, конституційний федералізм, захист української мови. Цей останній, шостий, розділ біографії Трохима Зіньківського є немов алегоричним описом ідеального громадського діяча в розумінні самого біографа. Адже він поділяв ті ж самі принципи і поширював їх із не меншим завзяттям.

Народопросвітницький характер біографічних праць наприкінці 1890-х років усе менше тяжіє до описовості, натомість вимальовується все більша кількість аспектів, які стають предметом уваги дослідника. Одна за одною з'являються біографії Івана Котляревського (1898), Пантелеймона Куліша (1899), Леоніда Глібова (1900). Незмінним залишається переконання біографа в необхідності звертати увагу читача на темперамент героя, соціальне і культурне середовище, умови формування характеру. Саме ці аспекти й стали слабким місцем, на думку Григорія Коваленка, у біографії Івана Котляревського, виданій Полтавським губернським земством. Визнаючи, що основне коло її читачів – селяни та школярі, рецензент прихильно оцінює висвітлення особливих фактів і мову викладу, але разом із тим принципово не може погодитись із певною фальсифікацією: «Але нам здається, що не треба було вигадувати фактів з життя Котляревського, фактів можливих, але не опертих на джерелах. Таких вигадок знаходимо чимало в книжці, особливо там, де йде розмова про дитинний вік К-го та про його молодість» [17, с. 200]. Тому загальний висновок невтішний: «Висловимо бажання, щоби полт. земство, тративши громадські гроші на гононар і на видання, більше дбало про добрий зміст книжок» [17, с. 200].

Таке звинувачення в недбалому ставленні до фактажу образило біографа. У наступному ж номері «Літературно-наукового вісника» вийшла його відповідь «В справі рецензії на книжку Б. Грінченка “Іван Котляревський”». Проявом неготовності Бориса Грінченка вести фахову дискусію в означених теоретичних рамках свідчить його занурення в переказ умов написання праці і долання цензурних лещат. Замість навести джерела, опрацьовані для написання біографії Івана Котляревського, він продовжує вдаватися до необґрунтованих тверджень: «Але в моїй книжці розказано тільки такі факти, які справді були з Котляревським, але не “факти можливі”» [11, с. 40]. Водночас біографії зауважив, що в рецензії не

наведено конкретних фактів і цитат, які безпосередньо визначили негативну оцінку праці.

У біографічному нарисі «П. О. Кулиш» світоглядні чинники формування особистості митця не залишилися без уваги: зацікавленість «малоруськими» авторами, свідоме ставлення до української мови, а головне – еволюція історичних поглядів письменника.

Біографічний нарис про Леоніда Глібова підготовлений подружжям Грінченків у співавторстві. Текст графічно і змістово поділений на два розділи, де перший, авторства Марії (за підписом «М. Загірня»), висвітлює життєвий шлях письменника з виразними акцентами до роду, життєвих вражень дитинства, освіти, читацьких уподобань. Авторка, яка наживо, на прикладі чоловіка, спостерігала вплив учительської і чиновницької роботи на письменницьку долю, не оминала подібних дрібних фактів із життя героя книжки. Другий розділ, авторства Бориса, присвячено творчості байкаря, чий текст вписаний у світовий контекст; окрему увагу приділено орієнтації на байки Івана Крилова. Для дослідника було важливим встановити, наскільки байки є народними, адже «місцева природа, національні характери і почуття та, либонь, певна національна схильність до переважання конкретних ідей, а далі якомога більш народна форма – в цьому значення байки; сюжет же тут – річ навіть не другорядна» [10, с. 153]. Не оминув він увагою і твори митця в інших віршових жанрах.

Робота у співавторстві не завадила авторам досягнути цілісності біографії Леоніда Глібова, коли суспільно-історичними, особистими умовами пояснюються творчі успіхи або невдачі. Борис Грінченко, сповідуючи принцип об'єктивності, доволі безапеляційний у прикінцевих твердженнях: «Глібов, за розмірами свого таланту, звісно, не був першокласним поетом, який розкривав нові

широкі горизонти, прокладав нові шляхи до ідеалу краси та істини; але він все ж служив цьому ідеалу і дав нам справді поетичні образи» [10, с. 166].

Висновки. Отже, залучення широкої палітри біографічних праць Бориса Грінченка (науково-популярних для малоосвічених, наукових, ювілейних, видань для вшанування пам'яті) дає підстави твердити, що визначально відмінною їх рисою було призначення розвідок і, відповідно, стилістична орієнтація на широкого читача, часто малоосвіченого. Усі вони мають ознаки науково-популярного біографічного жанру, який зазнав становлення в другій половині XIX століття. Критеріями написання біографій письменників для Бориса Грінченка була включеність постаті в історико-літературний процес: для знаних митців – це інструмент увиразнення внеску, для малознаних – можливість продемонструвати їхній талант.

Методологічно Борис Грінченко був переконаний, що між дослідником і об'єктом студіювання має бути часова дистанція – це слугуватиме об'єктивності й неупередженості. Окрім того, написанню біографій має передувати тривала підготовча робота: опрацювання рукописів, епістолярію, спогадів сучасників тощо.

Біографічний текст має бути структурований; поділ на розділи має бути зумовлений хронологічною логікою. Без уваги не повинні лишатися реконструкція щоденної рутини, стосунки із рідними, умови формування характеру, зокрема читацькі вподобання, тощо. Останній розділ, закономірно, має висвітлювати внесок спадщини для мистецтва і значення для народу.

У майбутньому доцільно увиразнити, чим біографічні нариси відрізняються від ювілейних статей та статей до календаря «Просвіта», а також визначити канон українських письменників від Бориса Грінченка.

Список літератури:

1. Александрова Г. Борис Грінченко: рецепція «другорядних» українських письменників. *Слово і час*. 2013. № 12. С. 74–81.
2. Богданець-Білокаленко Н. Біографічні нариси Бориса Грінченка як джерело вивчення історії української літератури XIX ст. *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 5. С. 38–41.
3. Вільхівський Б. Гребінчині байки. *Правда*. 1890. 1(1). С. 44–60.
4. Воропаєва Т. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*. 2016. № 14. С. 50–70.
5. Грінченко Б. П. А. Кулишъ. Біографическій очеркъ. Черниговъ : Тип. губ. земства, 1899. 44 с.
6. Грінченко Б. Ганна Барвінокъ. По поводу сорокалѣття ея литературной дѣятельности. Черниговъ : Земская Типографія, 1901. 30 с.
7. Грінченко Б. Оповідання про Евгена Гребинку. С.-Петербургъ. 1902. 23 с.
8. Грінченко Б. Оповідання про Івана Котляревського. С.-Петербургъ : Типографія Училища Глухонемыхъ, 1902. 32 с.

9. Грінченко Б. А. Е. Крымский, как украинский писатель. *Кіевская старина*. 1903. № 1. С. 115–134.
10. Грінченко Б., Загірня М. Леонидъ Ивановичъ Глѣбовъ (1827–1893). Біографическій очеркъ. *Земскій сборникъ Черниговской губерніи*. 1900. № 3. С. 153.
11. Грінченко Б. В справі рецензії на книжку Б. Грінченка «Иванъ Котляревскій». *Літературно-Науковий Вістник*. 1899. № 8(10). С. 39–40.
12. Грінченко Б. Маркиян Шашкевич. У *Зібрання творів. Літературознавча спадщина. Кн. 1* (с. 224–266). Київ, 2021.
13. Грінченко Б. Степан Руданський. У *Зібрання творів. Літературознавча спадщина. Кн. 1*. Київ : КУБГ, 2021. С. 211–223.
14. Грінченко Б. Петро Кузьменко. У *Зібрання творів. Літературознавча спадщина. Кн. 2*. Київ : КУБГ, 2022. С. 310–324.
15. Драгоманов М. Неправда – не просвіта. У *Літературно-публіцистичні праці. Т. 2*. Київ. 1970. С. 393–400.
16. Кіраль С. Борис Грінченко – видавець та біограф Трохима Зіньківського. *Наука і сучасність*. 1999. № 4. С. 56–57.
17. Коваленко Г. Рец. на: Иванъ Котляревскій. Описаніе его жизни. *Літературно-Науковий Вістник*. 1899. № 7(9). 200 с.
18. Попик В. Біографіка у світі глобальних змін: перехрестя наукових студій та соціальних комунікацій. *Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм*. Київ. 2021. С. 17–58.
19. Руснак І. Борис Грінченко про способи регулювання творчого натхнення. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2021. № 27(4). С. 238–244.
20. Чайченко В. Григорій Квѣтка, українській письменникъ. Житєписне оповѣданє. Львів. 1892.
21. Чайченко В. Писання Трохима Зіньківського. Кн. 1. Львів. 1893. LXXII с.
22. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 240 с.
23. Яременко В. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2021. 384 с.

Virchenko T. I., Kozlov R. A. LITERARY ASPECTS OF BORYS HRINCHENKO'S BIOGRAPHICAL WORKS

The article is devoted to understanding the theoretical model of the biographical essay realized by Borys Hrinchenko in a number of studies by analyzing the logic of structuring, content, and reviewers' comments. In the article have analyzed popular science publications for the poorly educated, scientific research, anniversary editions, and commemorative publications in terms of content, structure, and their functional role; established the transformations of the chosen theoretical model; finded out the reaction of the critics of the time to the emergence of B. Hrinchenko's biographical essays. To achieve this goal, genre, plot, and narrative analysis methods were used in conjunction with the method of receptive aesthetics.

It was found that despite their focusing on different recipients, all the texts included in the object of study have signs of the popular science biographical genre of the second half of the 19th century. The artist's representation in the literary process of the period is the basis for writing his biography. The achievement of the expected results depends on the author's recognition: emphasizing the importance of his works for the people or revealing aspects of his talent. B. Hrinchenko kept a temporal distance from the object of scientific attention for the sake of objectivity and impartiality. As a researcher, he carried out methodologically competent preparatory work: he studied original prints, manuscripts, epistolary, memoirs of contemporaries, etc. Most of the biographical texts are structured: they are divided into sections according to the chronological principle. If there is material available, the article reconstructs the writer's working day, describes his or her relationships with family, etc. The last section, according to Borys Hrinchenko, should emphasize the writer's contribution to art and the importance of their heritage for the nation. The author also inlaid definitions of basic scientific concepts accessible to the reader in the context of the writer's work, such as «theater», «actor», «joke», «drama», «tragedy» and «opera» (in the work «Ivan Kotliarevskiy»).

Key words: Borys Hrinchenko, biography, written Ukrainian literature, essay.